

Kitap İncelemesi

Köktürkçe

Mehmet Dursun Erdem & Ümit Özgür Demirci

Umutttepe Yayınları, 2. Basım, İzmit, 2023, x+1031 Sayfa

ISBN: 978-625-99225-3-9

Aysun SOYER*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Kitap İncelemesi

Makalenin Geliş Tarihi: 22.11.2023

Makalenin Kabul Tarihi: 22.12. 2023

DOI: 10.54970/turkuaz.1394694

Content of this Journal is licensed under
Creative Commons Attribution NonCommercial
4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Birinci baskısı 2019 yılında yapılan Mehmet Dursun Erdem & Ümit Özgür Demirci'nin *Köktürkçe* adlı eseri, gözden geçirilerek yeniden yayımlandı. Bu kitap, Mehmet Dursun Erdem'in 20 yıl boyunca biriktirdiği Eski Türkçe ve özellikle Köktürkçe ders notlarını derleyip Ümit Özgür Demirci ile birlikte ayrıntılı bir inceleme yaparak oluşturduğu bir kaynaktır.

Bu baskıda, Költégin, Bilge Kağan, Tuñukuk yazıtlarına ek olarak Çoyr, Ongin, Köli Çor ve Hoyto-Tamır gibi önemli Köktürkçe metinler ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve incelenmiştir.

Birinci baskıda sadece İçindekiler Dizini'ne yer verilmişken bu baskıda İçindekiler (I-X) ardından Kök-Ek Tahlili Yapılan Sözcükler Dizini (1-20) alfabetik sıraya göre hazırlanmış olup ilgili kelimeninsayfa numaraları gösterilmiştir. Fakat Kök-Ek Tahlili Yapılan Sözcükler Dizini'nde gösterilen kelimelerin sayfa numaraları baskı hatasından dolayı iki sayfa geridedir.

Şekil 1: Kök-Ek Tahlili Yapılan Sözcükler Dizini

Kök-Ek Tahlili Yapılan Sözcükler Dizini

a:ç-, 264
a:ç érti, 584
a:t, 348
a:ti, 553

alkın-, 271
alkıntı, 621
alkıntıg, 270
alkınur, 724

s. 1

* Dr., aysunsoyer.as@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-9638-8315.

Örneğin; dizinde a:ç, 264. sayfayı işaret ederken kitapta 262. sayfada; alkinur, 724. sayfada değil 722’de yer almaktadır.

Ön Söz (21-22) bölümünde, okurlara kitabın içeriği ve kitap tasarlanırken ne tür yaklaşımların benimsendiği aktarılmıştır. Bu bölüm, kitabın okunması ve değerlendirilmesi için önemli bir kolaylık sunmuş ve aynı zamanda ilk baskısıyla kıyaslanabilme imkânı sağlamıştır.

Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır. Eserin Giriş (23-126) bölümü, Türkçenin dünya dilleri arasındaki konumundan, Ural-Altay dilleri nazariyesine, Altay dilleri nazariyesine, Türk dilinin tarihî gelişimine, I. ve II. Köktürk Devletlerine, Köktürk Devletlerinden günümüze ulaşan eserlere ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalara kadar pek çok önemli konuyu ele almaktadır. Ayrıca eserde Köktürk alfabesinin kökeni hakkında çeşitli görüşler sunulmaktadır. Bu başlıkların ardından Eski Türkçe üzerine yazılmış dil bilgisi kitapları ve etimoloji sözlükleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Etimoloji sözlüklerine ait kapak resmi ve sayfa örneklerine yer verilmiştir. İlk baskıya ek olarak giriş bölümünün son kısmında, Köktürk Türkçesinin ses ve biçim bilgisi ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Bu, dilin ses yapısı ve yazı şekli hakkında önemli bilgiler içerir. Yine burada sözcük türleri de detaylı şekilde ele alınmıştır.

Şekil 2: Ses bilgisi örneği:

9.1.1.6. Ünlü Türemesi:

9.1.1.6.1. Önseste Ünlü Türemesi:

lung “ejderha yılı” > (Tar. B 2) *ulu* “ejderha yılı” (Tekin, 2000: 63)

9.1.1.6.2. İçseste Ünlü Türemesi:

purm > *purum* “Roma” (Tekin, 2000: 64)

buşuz > *buşusuz* “dertsiz” (Tekin, 2000: 64)

s. 76

Şekil 3: Biçim bilgisi örneği:

9.2.4. Fiilden Fiil Yapan Yapım Ekleri:

9.2.4.1. **-d-**: *tod-* “doymak” < *to-* “dolmak” (KT G 8), *id-* “göndermek” (KT D 6) < *ı-* “göndermek”

9.2.4.2. **-gUr-**: *tirgür-* “diriltmek” (KT D 29).

s. 83

Şekil 4: Sözcük türü örneği:

9.4. Fiiller ve Fiil Çekimleri:

İş, oluş, hareket ve kılış bildiren sözcüklere fiiller denir.

9.4.1. Yapılarına göre fiiller:

Yapılarına göre fiiller *basit fiiller*, *türemiş fiiller* ve *birleşik fiiller* olmak üzere üçe ayrılır.

9.4.1.1. **Basit fiiller:** Yapım eki almamış fiillere basit fiiller denir. *al-* “almak, zaptetmek” (BK D 32), *alk-* “bitirmek, tamamlamak” (KT KD), *bér-* “vermek” (BK D 21), *bil-* “bilmek” (KT G 11) vb.

s. 96

basmasar : bas-^{FK} ma-^{FF} (sar^{ZFE})²⁷⁴
anlamı : 1. "basmasa"
 2. Hükümdarlık etmek.
 3. Baskın yapmak.
 4. Feryat etmek
 5. Sıkıştırmak, tazyik etmek.
bas- "baskın yapmak, basmak"²⁷⁵

Kök. bas-"baskın yapmak"

uda b(a)sd(i)m(i)z "Uykuda bastık." (KT D 35)

Uyg. bas- "baskın yapmak, basmak"

er anta basmış "Adam orada baskın yapmış." (Şu D 12)

köni nom üze köntürgey basgay utgay "Doğru kanun üzerinde dürüstçe idare edecek, baskın yapacak, yenecek." (AY 423 6)

Kar. bas- "baskın yapmak, basmak, yıkmak" (DLT II 10)

Har. bas- "baskın yapmak, basmak" (NF 53 3)

Kıp. bas- "basmak, ezmek" (Tuh 15b 13)

Çağ. bas- "baskın yapmak, basmak" (Sang 121v 18)

Osm. bas- "baskın yapmak, basmak, ezmek, çökmek" (TTS 410).

Çağdaş lehçelerde: **Gag.**, **Az.**, **Trkm.**, **bas-**, **Sal. pas-**, **Özb. pos-**, **YUyg. bas-**, **Krm.**, **Tat.**, **Bşk.**, **Kırg.**, **Kzk.**, **KBalk.**, **Kum.**, **Nog. bas-**, **SUyg. pas-**, **Hak. pas-Oyr. bas-**, **pas-**, **Tuv. bas-**, **Tof. ba's-**, **Çuv. pos-**, **Yak. battā-**, **Dolg. battā-** (Starostin vd., 1079).

s. 390

Örnekte de görüldüğü üzere kelimelerin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki gelişimleri de gösterilmiştir. Yazıtlarda yer alan tüm kelimelerin detaylı şekilde etimolojilerinin yapılması, kelimeler üzerine Türkologlar tarafından yapılan açıklama ve yorumlara yer verilmesi tüm bilgilerin tek bir kaynaktan toplandığını göstermektedir. Ayrıca kelimelerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumunun verilmesi karşılaştırma yapabilmeye imkân sağlamıştır.

Bu kitap, Eski Türkçe dil bilgisine dair önemli bilgiler sunmasının yanı sıra tarihî ve çağdaş lehçelerin dil bilgisinin özetini de içermesiyle dikkat çekmektedir. Ayrıca bu kitap, Türk dilinin yapısını hem geçmiş hem de günümüz bağlamında anlama fırsatı sunarak zaman içindeki dil gelişimini ve eş zamanlı dil yapılarını anlamamıza yardımcı olmuştur.

Şekil 7: Dil bilgisi örneği

-A gerundium eki:¹⁰¹

-A vokal gerundiumunun temel fonksiyonu fiilin hareket tarzını bildirmektir.

Yine vokal gerundiumların başka bir fonksiyonu da birleşik fiil yapımında asıl fiil ile yardımcı fiili birbirine bağlamaktır (*görü tur-*, *baka kal-*).

Köktürk Türkçesinde: Köktürk Türkçesinde -A şeklindedir.

bintüre (Tuñ K 1) *kéçe* (KT G 4) *süre élt-* (KT D 23)

Uygur Türkçesinde: Uygur Türkçesinde de -A şeklindedir.

türe büke kal- (AY 137 4) *uçaz-* (IB 15)

-A gerundiumu Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde hep -A şeklinde aynı anlam ve görevde karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş lehçelerde:¹⁰²

TT., **Az.**, **Trkm.**, **Tat.**, **Bşk.**, **Krm.**, **KBalk.**, **Kum.**, **YUyg.**, -A

Özb., **Hak.**, **Tuv.**, **Yak.**, **Çuv.**

Kzk., **KBalk.**, **Nog.**, **Alt.** -A, -y

Kırg. -A, -O, -y

s. 214

Üçüncü bölümde (756-827) Bengü Taşların dizini ve metin sözlüğü verilmiştir. Dizin hazırlanırken “TürkSözDiz” yazılımı kullanılmıştır. Yine bu bölümde metinde geçen kelimelerin varsa birden fazla anlamı veya eş seslilik durumu çeşitli şekillerde belirtilmiş ve geçtiği satırlar gösterilmiştir.

Şekil 8: Dizinden bir örnek

aç- (I) açmak
a.- dımız I. TAŞ TUN
K/4
a.- u ÇOYR/4
aç- (II) acıkmak
a.- sar BK K/6
a.- sık KT G/8, BK K/6 s. 757

Dördüncü bölümde (829-1031) okuyucuların Bengü Taşları daha iyi görüp okuyabilmeleri için Bengü Taşların tıpkıbasımları, harf ve yazı çevrimleri ile Türkiye Türkçesine aktarımları karşılıklı verilmiştir.

Bu çalışma, ön hazırlık süreci ve kapsamlı bir kaynak taramasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, dilbilim ve etimoloji alanında yürütülen çalışmalarını destekleyen ve kelime gelişimini analiz eden bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Bu tür çalışmalar, dilbilim ve dil tarihiyle ilgilenen kişilere önemli bir başvuru kaynağı sunar. Bu eser, özellikle Eski Türkçe dönemi üzerine araştırma yapacak olan akademisyenler, araştırmacılar ve Türk diline dair sınavlara hazırlananlar için temel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Kitap, Türk dilini hem art hem de eş zamanlı anlama ve karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Mehmet Dursun Erdem ve Ümit Özgür Demirci’yi Türklük bilimine katkılarından dolayı tebrik eder ve çalışmalarının devamını dilerim.

KAYNAKÇA

Erdem, M. D. & Demirci, Ü. Ö. (2023). *Köktürkçe*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.